

DRŽAVNA/ZEMALJSKA KOMISIJA ZA UTVRĐIVANJE ZLOČINA OKUPATORA I NJIHOVIH POMAGAČA: OSVRT NA OSNIVANJE, ORGANIZACIJU I DJELOVANJE

Saima Lojić – Duraković, MA

Sažetak

U radu autor, na osnovu arhivske građe i dostupne literature, prati osnivanje, organizaciju i djelovanje Državne odnosno Zemaljske komisije za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača. Iznosi ciljeve i zadatke koje je Komisija postavila pri radu i da li su u konačnici ti ciljevi i zadaci izvršeni. Predmet istraživanja u radu jeste djelovanje i analiza rezultata rada Komisije za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača koja je osnovana od strane tadašnje vlasti. Predmet istraživanja dakle nisu zločini u Drugom svjetskom ratu, nego način na koji je Komisija radila na utvrđivanju činjenih zločina. Dokumenti i izvještaji Komisije za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača su od izuzetne važnosti jer predstavljaju prvi narativ o dešavanjima u Drugom svjetskom ratu. Komisija je u najvećoj mjeri djelovala tokom 1945. i 1946. godine.

Ključne riječi: Državna/Zemaljska komisija za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača, Drugi svjetski rat.

Uvod

Drugi svjetski rat obilježen je brojnim ratnim zločinima, a zločin genocida, nakon Holokausta u Drugom svjetskom ratu, pravno je definiran 1948. godine Konvencijom o sprečavanju i kažnjavanju zločina genocida. Zločini protiv mira, ratni zločini protiv čovječnosti i genocid kojem su bili izloženi jugoslavenski narodi predstavljali su dio politike fašističke ideologije odnosa prema drugima. Kao što je vrijeme pokazalo, neki od uspostavljenih sistema bili su, koliko nerealni, toliko i u praksi neodrživi. Martina Grahek – Ravančić je u svojoj knjizi *Narod će im suditi: Zemaljska komisija za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača za Zagreb 1944-1947.* napisala kako "Drugi svjetski rat i njegove dalekosežne posljedice još i danas skrivaju nebrojeno mnogo nepoznanica s kojima se historija, ali i historičari (kojima je zadaća da te nepoznanice otkrivaju) ne mogu nositi, tj. ne mogu ih pravilno objasniti." Sa ovom konstatacijom se uveliko slažemo. Kako bi se utvrdili i ispitali svi zločini koji su se desili u Drugom svjetskom ratu osnovana je Komisija za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača.

Osnivanje i djelovanje Državne komisije za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača

Za osnivanje Državne komisije za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača u Drugom svjetskom ratu od izuzetnog značaja bila je Moskovska konferencija. Na toj konferenciji, održanoj od 19. do 30. oktobra 1943. godine, sastali su se Franklin D. Roosevelt, Winston Churchill i Josif V. Staljin. Rezultat je bio donešenje i potpisivanje Deklaracije o odgovornosti zemalja Sila osovine za počinjene zločine u toku rata u svim zemljama koje je okupirala Njemačka. Utvrđeno je da će svi oni koji su odgovorni za počinjeno biti vraćeni na mjesto svog zločina, gdje će im biti suđeno.¹ U nastavku je stajalo: "Neka oni koji dosad nisu uprljali ruke krvlju pripaze da ne stupe u redove krivaca, jer će tri savezničke sile sasvim sigurno progoniti do kraja svijeta i izručiti ih njihovim tužiocima da bi se pravda izvršila"². Ta Deklaracija je potvrđena na Teheranskoj konferenciji, konferencijama u Jalti te Postdamu i tako je postala osnovnim zakonom na osnovu kojeg su trebali odgovarati ratni zločinci jednom kada rat bude završen.³ Neposredno prije Moskovske konferencije⁴, u Londonu je 20. oktobra 1943. godine osnovana Komisija Ujedinjenih naroda za ratne zločine (United Nations War Crimes Commission) koja je pozvala sve članice antihitlerovske koalicije da osnuju svoje nacionalne (državne) komisije.⁵ Odgovornost za zločine se nije odnosila samo na njemačku vojsku i nacističke političke i državne funkcionere koji su odgovorni za njemačke zločine, ubistva i istrebljenja civilnog stanovništva okupiranih zemalja, već je obuhvatala i sve saveznike i "prijatelje fašističke Njemačke kao i kvislinge i pomagače koji su u svojim zemljama vršili zločine nad vlastitim narodom." Saveznici su se obavezali da će "hvatati zločince do kraja svijeta i predati ih u ruke oslobođenih zemalja i slobodnih vlada" koje budu stvorene i da im se sudi na mjestima gdje su zločine izvršili.⁶ Time je učinjen prvi korak ka osnivanju Državne komisije za utvrđivanje

¹ Zemaljsko antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Bosne i Hercegovine (1968)., Zbornik dokumenata, knjiga I.II., Sarajevo:Izdavačko preduzeće Veselin Masleša.

[Dalje: ZAVNOBiH (1968). Zbornik dokumenata, knjiga I.II.]

² Grahek – Ravančić, M. (2012). "Ekstradicija ratnih zločinaca", Istorija 20. veka, br. 1.

[Dalje: Grahek – Ravančić, (2012). "Ekstradicija ratnih zločinaca".]

³ Zečević, M., Popović, J. (1998). Dokumenti iz istorije Jugoslavije – Državna komisija za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača iz Drugog svjetskog rata, tom II, Beograd: Arhiv Jugoslavije. (Dalje: Zečević, Popović, (1998). Dokumenti iz istorije Jugoslavije, tom II.)

⁴ Aljkanović, B. (2014). Komparativna analiza rada Komisije za ispitivanje zločina okupatora i njihovih pomagača tokom Drugog svjetskog rata u Srebrenici i Komisije Vlade Republike Srpske za istraživanje događaja u i oko Srebrenice od 10. do 19. jula 1995. godine. MA, Filozofski fakultet u Sarajevu.

(Dalje: Aljkanović (2014). Komparativna analiza rada Komisije za ispitivanje zločina okupatora i njihovih pomagača tokom Drugog svjetskog rata u Srebrenici i Komisije Vlade Republike Srpske za istraživanje događaja u i oko Srebrenice od 10. do 19. jula 1995. godine.)

⁵ Geiger, V. (2006). "Folksdojčeri u izvješćima Komisija za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača okruga Slavonski brod 1945. godine", *Scrinia Slavonica* 6, 649.

⁶ ZAVNOBiH, (1968). Zbornik dokumenata, knjiga I., 240. Isti spisi se nalaze i u Arhiv Unsko – saskog kantona (AUSK), Fond Okružna komisija za ispitivanje ratnih zločina okupatora i njegovih pomagača – Bihać (OKZ).

zločina okupatora i njihovih pomagača, a potom i zemaljskih komisija koje su bile podređene ovoj Državnoj komisiji. Odlukama o kažnjavanju svih ratnih zločinaca je trebalo da se "istrijebi svo zlo koje je ostalo nekažnjeno, a suđenje zločincima je trebalo da bude strašna opomena svima onima u budućnosti koji pokušaju da naruše mir, slobodu i nezavisnost bilo kojeg naroda."⁷

Fašistički osvajači i njihovi pomagači su vršili strahovite zločine, ubistva, masovna istrebljenja naroda, pljačkali su i uništavali privredna bogatstva i imovinu, uništavali su najdragocjenije kulturne tekovine i vrijednosti. Jugoslavija, posebno Bosna i Hercegovina je spadala u red onih zemalja koje su u najvećoj mjeri osjetile okrutnost okupatora.⁸ Često se navodi da je Bosna i Hercegovina bila područje gdje je ubijen najveći broj ljudi i počinjeni najveći i najmonstruozniji zločini u Jugoslaviji u Drugom svjetskom ratu.

Predsjedništvo Antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Jugoslavije (AVNOJ)⁹, je 30. novembra 1943. godine donijelo odluku o uspostavljanju Državne komisije za utvrđivanje zločinaca okupatora i njihovih pomagača.¹⁰ Rad Državne komisije se može podijeliti u tri faze. Prva faza se odnosi na period od osnivanja Komisije do okončanja ratnih operacija, kada dolazi do organiziranja komisija, povezivanja i umrežavanja njenog sistema. Druga faza se odnosi na intenzivan rad od sredine 1945. do sredine 1946. i, posljednja faza, kada je došlo do postupnog smanjenja intenziteta rada i gašenja Državne komisije 12. aprila 1948.¹¹ Preostali poslovi su prešli u nadležnost Javnog tužilaštva FNRJ.¹² Nacionalni Komitet oslobođenja Jugoslavije je na sjednici od 6. maja 1944. godine definisao Pravilnik o radu te Komisije. Pravilnik se sastojao od 13 članova. Članom 1. Državna komisija za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača bila je "dužna da prikupi sve podatke i sav materijal pomoću kojeg se utvrđuje vrsta zločina, način njegovog izvršenja i počinitelj zločina u cilju izricanja kazne nad izvršiocima zločina od strane nadležnih sudova", dok je članom 2. bilo predviđeno "da Komisija prikuplja podatke o ubistvima, tjelesnim povredama, zlostavljanjima, osudama, hapšenjima, silovanjima, paljevinama,

⁷ ZAVNOBiH, (1968). Zbornik dokumenata, knjiga I., 240.

⁸ ZAVNOBiH, (1968). Zbornik dokumenata, knjiga I., 240.

⁹ U procesu revolucionarnog nastajanja poslijeratne vlasti u Jugoslaviji osnovu su činili narodnooslobodilački odbori (NOO). Zbog razgranatog sistema javlja se potreba za njegovim čvršćim povezivanjem pa je 26. novembra 1942. u Bihaću osnovano Antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Jugoslavije (AVNOJ) kao vrhovni organ vlasti u Jugoslaviji. (Redžić, (1998). *BiH u Drugom svjetskom ratu*, Sarajevo: Svjetlost, 137.)

Na ovom zasjedanju AVNOJ je imenovan vrhovnim zakonodavnim i izvršno-predstavničkim tijelom Jugoslavije.

¹⁰ U Proglasu Predsjedništva AVNOJ-a je stajalo: „Pobjeda je naša, sigurna i bliska. Ali pobjeda još nije izvojevana. Bio bi zločin prema našoj zemlji i onima koji još trpe od Hitlerovih razbojnika i njihovih sluga, ako ne bismo požurili sa istjerivanjem okupatora i uništenjem njihovih pomagača. Na našem putu bit će još mnogo teškoća, i žrtava, ali nama nikakva žrtva ne smije biti teška u borbi za ostvarenje velikog djela kome je već udaren temelj.“ (Grahek – Ravančić, M. (2013). "Ustrojavanje organa nove vlasti Državna/Zemaljska komisija za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača – organizacija, ustroj, djelovanje", *Historijski zbornik*, LXVI, 151.)

¹¹ Vajs, A. (1961). "Rad komisije za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača", *Anal. Pravnog Fakulteta*, god IX, br 1, 389.

¹² Grahek – Ravančić, M. (2013). *Narod će im suditi: Zemaljska komisija za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača za Zagreb 1944.-1947.*, Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 15.

pljačkama, bombardovanju civilnog stanovništva u cilju istrebljenja, nabavki sredstava za izvršenje zločina, iseljavanje i preseljavanje mirnog stanovništva, oduzimanju i oštećenju imovine." Prema članu 3. "podaci i dokazni materijali su se prikupljali kako i o izvršiocima tako i o organizatorima i pomagačima zločina, a prema članu 4. "kao podaci i dokazni materijali trebali su poslužiti počinioci ili njihovi saučesnici, svjedoci ili druge osobe koje su na bilo kakav način mogle pružiti neke podatke, zatim sve vrste dokumenata: službeni akti, letci, pisma, novine, fotografski snimci, stručna mišljenja o načinu izvršenja zločina."¹³ Članom 5. "svi organi narodne vlasti kod kojih se nalazio bilo kakav dokument koji je mogao poslužiti kao dokazni materijal bili su dužni odmah ga dostaviti ili o njemu obavijestiti Državnu komisiju", dok je članom 6. "Državna komisija trebala organizirati prikupljanje statističkih podataka o žrtvama terora okupatora i njihovih pomagača, organizovati ankete, istrage i prikupljanje podataka o masovnim ubijanjima, pljačkanju." Članom 7. je bilo predviđeno da "Državna komisija pored prikupljanja podataka utvrdi i približnu veličinu štete", dok je članom 8. "Državna komisija bila obavezna da prema potrebi objavljuje rezultate rada i ispitivanja ili sadržaj pojedinih isprava."

Članom 9. previđeno je da "Državna komisija radi sama ili preko Zemaljskih komisija i morala je ujedinjavati, koordinirati i kontrolirati rad Zemaljskih komisija, dok prema članu 10. "svi organi vlasti, svaka vojna osoba i svaki građanin su bili dužni da na zahtjev Državne i Zemaljskih komisija daju iskaze i sva obavještenja i pomagažu im u radu. Članom 11. je bilo previđeno da "za svoj rad Državna komisija odgovara Nacionalnom Komitetu", dok je članom 12. "Državna komisija bila ovlaštena da u okviru ovog Pravilnika izdaje sve potrebne upute i naredbe u cilju izvršenja postavljenog zadatka", i po posljednjem članu 13. "ovaj Pravilnik je odmah stupio na snagu." Pravilnik je potpisao Josip Broz Tito.¹⁴ Na osnovu ovoga možemo zaključiti kako je trebala da djeluje Državna komisija, te koji su bili njeni zadaci i ciljevi. Komisija je trebala da utvrđuje i ispituje sve zločine, a uz to da prikuplja materijale koji su joj na bilo kakav način mogli pomoći. Državna komisija je bila vrhovno tijelo, i svi niži organi Komisije bili su joj direktno podređeni i oni nisu mogli raditi bez znanja Državne komisije. Komisija je morala da utvrdi i približnu vrijednost štete koju su zločinci okupatori i njihovi pomagači nanijeli stanovništvu, bez obzira o kakvoj se šteti radilo i kolika je bila vrijednost štete. Tokom svoga rada Državna komisija imala je brojna odjeljenja i pomoćne službe, kao što su bile Pravno odjeljenje sa arhivom dokumenata i kartotekom evidencije, Publikaciono odjeljenje sa fotoarhivom i fotolaboratorijom, Izvršno odjeljenje sa registraturom, Personalno odjeljenje i odsjek računovodstva, Delegaciju u KUN-u (Komisija Ujedinjenih Nacija), zatim Delegaciju u Njemačkoj i Austriji. Svako od ovih odjeljenja je imalo svoje posebne zadatke.¹⁵

¹³ Vukliš, V. (2016). "Završni izvještaj dr. Dušana Nedeljkovića o radu Državne komisije za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača", *Топола ЈУ СП Доња Градина*, год. II, бр. 2, 169. (Dalje: Vukliš, (2016). "Završni izvještaj dr. Dušana Nedeljkovića").

¹⁴ Vukliš, (2016). "Završni izvještaj dr. Dušana Nedeljkovića", 170.

¹⁵ Vukliš, (2016). "Završni izvještaj dr. Dušana Nedeljkovića", 170.

Državna komisija za ispitivanje zločina okupatora i njihovih pomagača je tada predstavljala najznačajnije novoformirano tijelo koje je u saradnji sa pomoćnim odjeljenjima i službama nastojalo da ostvari svoje zadatke i ciljeve. Državna komisija je trebala sastaviti sve odluke o utvrđivanju i registriranju osoba za počinjene zločine i izdaju. Pravno gledano, takva odluka je imala tek deklarativni značaj. Za prihvatanje odluke i evidenciju u registar zločinaca bio je dovoljan dokaz "prima facie" tj. osnovana sumnja, prema kojem je počinitelj sudjelovao u ratnom zločinu ili izdaji. Takav akt nije mogao imati značaj optužnice, a još manje presude. On je samo služio kao temelj za pokretanje istrage.¹⁶ Stoga, Državna komisija nije stvorena kao pravosudni organ i nije imala zadatak obavljati izravne funkcije kažnjavanja, optuživanja i suđenja.¹⁷ Izvršenje presude koja je morala biti objavljena, išlo je po naređenju predsjednika Zemaljske komisije. Međutim, u većini slučajeva, taj dio posla su provodili nadležni sudovi nakon čega je Komisija dobivala ovjerenu kopiju presude. Ali to, iako je bilo propisano, nije redovno obavljano, tj. komisije nisu bile redovno informirane o provedenim suđenjima.¹⁸ Na osnovu toga ostaje otvoreno pitanje u kojoj mjeri su odluke prihvaćene te na osnovu njih pokretane istrage i izvođenja pred sud.

Za pitanje kažnjavanja zločinaca zanimljiva je odrednica da je uz kažnjavanje zločinca za neprijateljsko postupanje išla i obavezna mjera konfiskacije, odnosno oduzimanje imovine. Ta konfiskacija je provedena na osnovu Odluke Predsjedništva Antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Jugoslavije kojom se odredio prijelaz neprijateljske imovine u državnu svojinu i to članom 1 kojim se navelo da sva imovina ratnih zločinaca i njihovih pomagača, bez obzira na njihovo državljanstvo i imovina svakog lica prelazi u korist države. Isto tako imovina jugoslavenskih državljana je padala pod udar te Odluke, bez obzira da li su se oni nalazili u državi ili u inostranstvu.¹⁹ Za predsjednika Državne komisije izabran je profesor na beogradskom univerzitetu dr. Dušan Nedeljković,²⁰ dok je za sekretara određen dr. Vlada Jakanović – advokat u Sarajevu. Kao članovi imenovani su Svetozar Rittig, Makso Šnuderl, Jaka Avšić, Pero Krstajić, Pavel Šatev te Pero Mijačević. Nakon odlaska V. Jakanovića na njegovu dužnost stupio je Ivan Grgić.²¹

¹⁶ Penava, Š. (2014). "Popisi ratnih zločinaca okružnog povjereništva komisije za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača iz Vukovara iz 1945", *Scrinia Slanovica*, 3.

¹⁷ Grahek – Ravančić, (2013). *Narod će im suditi*, 341 – 342.

¹⁸ Cvetković, S. (2005). "Nekoliko dokumenata iz rada državnih organa na utvrđivanju 'narodnih neprijatelja' 1945-1952", *Tokovi istorije*, br. 3-4, 254.

¹⁹ Begonja, Z. (2005). "Iza obzorja pobjede: sudski procesi 'narodnim neprijateljima' u Zadru 1944. – 1946." *Časopis za suvremenu povijest*, god 37, br. 1, 79.

²⁰ Opisuje ga se kao čovjeka „toliko ispunjenog svojim zanimanjem koji je u sebi video legitimnog branitelja marksističke nauke“. (Vidi više: Cvetković, S. (2006). *Između srpa i čekića. Represija u Srbiji 1944-1953*, Beograd: Službeni glasnik, 251.)

²¹ U dopisu namijenjenom „drugu Vladi“ (Vladimiru Bakariću – op. a.), Dušan Nedeljković opisuje Ivana Grgića kao „vrednoga i odanog čoveka [...] Stari partizan, naoružan pravnim iskustvom sedmomesečnoga rada u Komisiji.“ (Vidi više: ZAVNOBiH, (1968). *Zbornik dokumenata*, knjiga I, 240.)

Gotovo svi članovi komisije bili su komunisti ili simpatizeri Komunističke partije (KP). Sjedište Državne komisije nalazilo se na Visu, sve do oslobođenja Beograda u jesen 1944. godine, gdje se zatim tamo preselila. U međuvremenu, osnovane su i njoj podređene zemaljske komisije, a potom su osnovane niže komisije, i to dvije oblasne (za Istru i Kosovo), 65 okružnih, 292 sreske, te 1.210 opštinskih i mjesnih²², a također je obrazovano i 25 Anketnih komisija²³, čiji je zadatak bio da istražuju i utvrđuju neke zločine većeg obima ili specifičnog karaktera. Komisije su djelovale do aprila 1948. kada su ukinute. Prema nekim mišljenjima, njihovo ukidanje bilo je potaknuto gašenjem i Komisije Ujedinjenih naroda, kao i potrebom da se potisnu i zaborave zločini počinjeni u ratu, ali i prevladaju nacionalni razdori. Državna komisija za ispitivanje zločina je time bila prije svega koordinaciono tijelo, koje je rukovodilo radom šest Zemaljskih komisija obrazovanih na nivou jugoslavenskih republika.²⁵

Početni rad službe koja se bavila utvrđivanjem zločina okupatora i njihovih pomagača kao što može vidjeti iz datuma osnivanja Državne i zemaljskih komisija je bio u vrijeme dok se neprijatelj još nalazio u zemlji. Zbog toga su ove komisije prolazile kroz brojne poteškoće u uspostavljanju međusobne veze. Državna komisija je do oslobođenja Beograda raspolagala sa samo dva službenika, te dva člana Komisije predsjednik i sekretar. Zbog toga možemo vidjeti kakvi su bili uslovi za njen rad. Znatno povoljnija situacija je bila u Sloveniji i Hrvatskoj, koje su raspolagale mnogo većim brojem kadrova te čak u 1944. Zemaljska komisija Slovenije je odštampana knjigu pod naslovom *Fašističko – domobransko nasilje*.²⁶ Zbog ovog vidljivog nedostatka kadrova, veliki broj omladine, žena i drugih aktivnih antifašističkih organizacija je pomagao u radu komisija. Državna komisija se zbog toga bavila samo direktnim poslovima oko uvođenja i djelovanja zemaljskih komisija, ali u isto vrijeme je nastojala da prouči sve dokumente koji su bili zaplijenjeni iz neprijateljskih arhiva. Taj materijal obrađen je u nizu individualnih

²² Grahek – Ravančić, (2013). "Ustrojavanje organa nove vlasti", 159.

²³ U historiografiji je predmet brojnim istraživanjima Anketna komisija za ispitivanje zločina u logoru na Sajmištu. Između januara i marta 1945. godine, Anketna komisija je obavila ekshumaciju masovnih grobnica na tri lokacije u blizini Sajmišta, za koje su postojale informacije (uglavnom iz svjedočenja stanovnika obližnjih naselja) da bi se tamo mogla nalaziti tijela žrtava. Na lokaciji Belanovićev Surduk u Bežaniji iskopano je oko 70 masovnih grobnica sa ukupno oko 3.600 leševa. Na jevrejskom groblju u Zemunu pronađene su još 53 grobnice sa oko 6.500 leševa, dok je na lokaciji Trostruki Surduk u blizini Surčina (današnje naselje Ledine) pronađena grobnica s 240 tela. Iz zapisnika sa ekshumacija i fotografija načinjenih u toku uviđaja, da se zaključiti da istražitelji nisu provodili previše vremena na iskopavanju masovnih grobnica. Predsjednik Državne komisije Dušan Nedeljković je kasnije komentarisao da se iskopavanju grobnica u principu nije „sistematski pristupalo“ jer se smatralo da ovaj vid pribavljanja dokaza bitno ne doprinosi istrazi, a osim toga iziskivao je značajna sredstva i stručni kadar koje komisija nije imala na raspolaganju. Svrha ekshumacija bila je, prije svega, prebrojavanje žrtava i utvrđivanje uzroka smrti. Više u: Bajford, J. (2011). Staro Sajmište, mesto sećanja, zaborava i sporenja, Beograd: Beogradski centar za ljudska prava, 54. (Dalje: Bajford, (2011). Staro sajmište, mesto sećanja, zaborava i sporenja.)

²⁴ Zečević, Popović, (1998). Dokumenti iz istorije Jugoslavije, I, 12 – 13, 74.

²⁵ Bajford, (2011). Staro Sajmište, mesto sećanja, zaborava i sporenja, 55.

²⁶ Vukliš, (2016). "Završni izvještaj dr. Dušana Nedeljkovića", 181.

odluka protiv ratnih zločinaca i izdajnika te objavljen u prvih šest saopštenja koje je Državna komisija malo po ulasku u Beograd izdala u vidu knjige. U ovo vrijeme Državna komisija je uputila proglas narodima Jugoslavije. U proglasu se objavio "početak sistematskog rada na utvrđivanju odgovornosti, pronalaženju i privođenju kazni lica odgovornih za ratne zločine i izdaju, te se pozivaju u saradnju narodne mase i pojedinci građani."²⁷ Slične ovom, proglase izdale su i zemaljske komisije. Neki značajniji uspjeh u ovom periodu se nije mogao ni očekivati, jer trebamo uzeti u obzir da su narodne mase još moralno i materijalno bile mobilisane u teškim ratnim naporima. Međutim, njihova pomoć nije izostala kasnije kada je to postalo moguće, što vidimo iz broja od 1.487.730 dobrovoljno podnesenih prijava i datih izjava svjedoka.²⁸

Na osnovu ovoga možemo zaključiti kako je rad Državne komisije na početku bio na niskom nivou, međutim vremenom se razvijao i postigao je znatne uspjehe. Tako, naprimjer, već nakon par godina rada, Državna komisija je raspolagala sa znatno većim brojem kadra koji je odigrao značajnu ulogu ne samo u radu komisije, nego i prikupljanju dokumenata, obradi i konačnom publikovanju. Pored Državne komisije za ispitivanje zločina okupatora i njihovih pomagača postojale su i druge komisije koje su bile od izuzetnog značaja, a koje je bitno spomenuti. To su: Državna komisija za ratnu štetu,²⁹ Komisija za ratnu dobit, Komisija za borbu protiv špekulanata itd. Sve ove komisije su na neki način nastojale da zajedničkim snagama ostvare svoje ciljeve. Prikupljanje i analiziranje podataka o zločinima i zločincima je bio izuzetno težak i složen posao i predstavljao je jednu kompleksnu operaciju. Izvršna djelatnost Državne komisije bila je najznačajnija onda kada se radilo o zločincima koji se ne nalaze u zemlji tj. kada se obrađivalo pitanje njihovog izručenja. Međutim, najveći broj osoba optuženih za ratni zločin bio je nedostupan jugoslavenskom sudstvu.³⁰ Državna komisija je ratne zločince popisala u 32 registarske knjige od rednog broja 1. do 26.068, bez upisa po nacionalnoj pripadnosti i bez abecednog upisa. Kasnije je ustanovljeno da su nastale brojne greške u postupku prikupljanja podataka na terenu, nestručnim opisom događaja, nedovoljnim poznavanjem organizacije okupatora i slično. Nalazile su se i brojne tehničke greške u ispisu imena lica, mjestu počinjenja zločina i tačnoj formulacijskoj pripadnosti lica koje je vršilo zločine. Dodatni problem je što je u preko 70 % slučajeva podatke o licima koja su vršila ratne zločine Državna komisija evidentirala

²⁷ Vukliš, (2016). "Završni izvještaj dr. Dušana Nedeljkovića", 181.

²⁸ Vukliš, (2016). "Završni izvještaj dr. Dušana Nedeljkovića", 182.

²⁹ Na samom početku Komisija za ispitivanje zločina okupatora i njihovih pomagača je imala zadatak procjene ratne štete, međutim uvidjelo se da je taj rad usporavao Komisiju, i zbog toga je osnovana ova Komisija. U Jugoslaviji je 2. augusta 1945. formirana Državna komisija za ratnu štetu a njeni organi Zemaljske komisije su osnovani u svakoj federaciji. Donesen je i Pravilnik o prijavljivanju i utvrđivanju štete koji je regulisao pojam ratne štete, način prijave, organe i njihovu nadležnost. Postojale su razne vrste ratne štete, kao što su gubitak imetka, prihoda i života. Prema izvještaju sveukupna ratna šteta u BiH je iznosila 161 milijardu i 48 miliona dinara. (O ovome je pisao Madžar, B. (1988). "Popis i procjena ratne štete u gradu"; Sarajevo u socijalističkoj Jugoslaviji, Sarajevo: Istorijski arhiv)

³⁰ Grahek Ravančić, M. (2012). "Ekstradicija ratnih zločinaca", 115.

na njemačkom, talijanskom ili engleskom jeziku. Spisak lica, za koje je utvrđeno da su na teritoriju Jugoslavije od 1941. do 1945. vršili zločine, se sastoji od oko 17.500 imena. Radilo se o 3.798 Talijana, 1.424 Bugara i 780 pripadnika drugih nacionalnosti koji su vršili razne zločine na području Jugoslavije za vrijeme Drugog svjetskog rata.³¹ Poslije osnivanja Državne komisije, oformljene su i Zemaljske komisije za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača. Osnovni cilj im je bio da se na području zemalja što prije razvije svijest o važnosti komisija kako bi se procesuirali i kaznili zločinci.

Sve Zemaljske komisije su bile podređene Državnoj komisiji za ispitivanje zločina okupatora i njihovih pomagača. Zemaljsko antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Bosne i Hercegovine (ZAVNOBiH) je na svom Drugom zasjedanju, koje je održano od 30. juna do 2. jula 1944. godine, u Sanskom Mostu, donijelo odluku o uspostavljanju bosanskohercegovačke komisije za ispitivanje zločina okupatora i njihovih pomagača. Predsjedništvo ZAVNOBiH-a imenovalo je članove Komisije.³² Članovi koji su bili izabrani jednovremeno su: Dr. Drago Ljubibratić, Miloš Škorić,³³ Asim Alihodžić, Đuro Bosnić, Jovo Cutalj, dr. Jakov Grgurić, Novak Nastilović, Kurt Husnija, Sava Savić, Đuro Pucar, dr. Danica Perović, Mihajlo Bjelaković, Mujo Hodžić, Branko Simčić, Vaso Trikić, Dušan Grk, Jura Nikolić, Sulejman Dizdar, dr. Vladimir Čaldarević, Niko Miličević, dr. Blagoja Kovačević, Skender Kulenović, dr. Ljubomir Peleš i Florijan Sučić.³⁴

Osvrt na osnivanje i djelovanje Zemaljske komisije za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača

Prema zvaničnim dokumentima ZAVNOBiH-a pitanje osnivanja Zemaljske komisije je bilo definisano trinaestom tačkom dnevnog reda. Pukovnik Sulejman Filipović je pročitao zvaničan Prijedlog ZAVNOBiH-a o uspostavljanju Zemaljske komisije za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača. Odluka je imala pet odredbi.

Članom 1. je bilo predviđeno da "u cilju utvrđivanja odgovornosti, pronalaženja i privođenja sudu svih lica koja su u svojstvu okupatora ili njihovih pomagača, odgovorna za zločine učinjene nad narodima Bosne i Hercegovine kao i u cilju utvrđivanja materijalne štete, učinjene od strane okupatora i njihovih pomagača narodima Bosne i Hercegovine, a u duhu 30. novembra 1943. godine obrazuje se pri Predsjedništvu Zemaljskog antifašističkog vijeća

³¹ Zečević, Popović, (1998). Dokumenti iz istorije Jugoslavije, tom III, 13.

³² AUSK, OKZ. (Nema signature i nepoznat broj arhivske kutije)

³³ Prema arhivskim dokumentima u kojima se nalaze zapisnici i odluke komisije Miloš Škorić se potpisivao kao predsjednik komisije: ABiH, ZKURZ, K 12, inv. br. 16902.

³⁴ Vukliš, V. (2016). "Završni izvještaj dr. Dušana Nedeljkovića", 178.

narodnog oslobođenja BiH Zemaljska komisija za ispitivanje zločina okupatora i njihovih pomagača, dok je članom 2. bilo predviđeno da Zemaljska komisija koja se uspostavila pri Predsjedništvu ZAVNOBiH-a u svemu treba direktno surađivati sa Državnom komisijom za ispitivanje zločina okupatora i njihovih pomagača koja je stvorena pri Nacionalnom komitetu oslobođenja Jugoslavije".

Članom 3. "Predsjedništvo ZAVNOBiH-a je imenovalo predsjednika i potreban broj članova komisije."³⁵ Članom 4. je bilo predviđeno da "u skladu sa odredbama koje propisuje Nacionalni komitet oslobođenja za rad Državne komisije, Predsjedništvo napiše Poslovnik za rad Zemaljske komisije. Prema arhivskim dokumentima Poslovnik je obuhvatao deset tačaka. Zemaljska komisija za utvrđivanje zločina okupatora i njegovih pomagača bila je obavezna da pomoću vlastitih organa pravne službe putem provedenih izviđaja utvrditi sve zločine, protupravna djela ma koje vrste i prirode, te materijalnu štetu, koju su počinili okupatori i njihovi pomagači narodima Bosne i Hercegovine. Zemaljska komisija je sarađivala u svom radu na utvrđivanju zločina, protupravnih djela ma koje vrste sa Državnom komisijom za utvrđivanje zločina okupatora i njegovih pomagača, koja je organizirana pri Nacionalnom Komitetu oslobođenja Jugoslavije (čl. 2. Odluke Zemaljskog antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Bosne i Hercegovine). Sastojala se od predsjednika i 14 članova. Prema potrebi Komisija se mogla i proširiti. Predsjednik je sazivao, otvarao sjednice i njima rukovodio. Kada je predsjednik spriječen ili odsutan sve njegove funkcije je obavljao potpredsjednik. Sekretar je vodio sve poslove komisije, primao i slao potrebne dopise."³⁶ Prema posljednjem članu 5. "odluka je odmah stupila na snagu." Pošto se nijedan vijećnik nije javio za diskusije, predsjednik je odluku nominirao na glasanje. Svi vijećnici dizanjem ruke su glasali za ovaj Prijedlog, nakon čega je predsjednik konstatovao da je odluka jednoglasno primljena.³⁷

Zemaljska komisija za ispitivanje zločina okupatora i njihovih pomagača Bosne i Hercegovine, započela je sa radom 1. jula 1944. godine. Na osnovu Zapisnika sjednice Predsjedništva ZAVNOBiH-a od 28. jula 1944. godine možemo vidjeti da je jedna od tačaka dnevnog reda bila Izrada upustava za rad Zemaljske komisije za ispitivanje zločina okupatora i njihovih pomagača. Kecmanović je predložio da se zahtijeva od Nacionalnog komiteta da

³⁵ ZAVNOBiH, (1968). Zbornik dokumenata, knjiga I, 240.

³⁶ Ovaj dokument nije datiran, a budući da nije sačuvan zapisnik sjednice predsjedništva na kojoj je razmatran i usvojen ovaj poslovnik, nije bilo moguće utvrditi ni približan datum njegovog nastanka. Pretpostavka da je nastao u 1944. godini zasniva se na tome što su svi organi ZAVNOBiH- a u toj godini, a poslije Drugog zasjedanja, donosili slične normativne dokumente.

³⁷ ZAVNOBiH, (1968). Zbornik dokumenata, knjiga I, 241.

³⁸ ZAVNOBiH, (1968). Zbornik dokumenata, knjiga I, 240. Zvaničan naziv bosanskohercegovačke komisije za ratne zločine do donošenja pravilnika o organizaciji i radu komisije, decembra 1946. bio je: Zemaljska komisija za ispitivanje zločina okupatora i njihovih pomagača, a od tada komisija nosi naziv: Zemaljska komisija Bosne i Hercegovine za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača.

Vrhovni štab NOV i POJ izda naređenje svim operativnim jedinicama da zaplijene sve akte i dokumente koji bi imali bilo kakvu vrijednost i značaj za Zemaljsku komisiju. Vaso Butozan je predložio da se predvide dužnosti organa Zemaljske komisije u slučaju ulaska jedinica u grad i da se postaraju da pronađu i sačuvaju arhivu i dokumente koji bi bili značajan izvor podataka. Ta uputstva su prihvaćena. Za oblasnog organa Zemaljske komisije za Bosansku Krajinu tada je postavljen Božo Cikota. Također, odlučeno je da Odjeljenje za obnovu izda sve potrebne formulare na osnovu kojih su se trebali prikupiti približni podaci o šteti.³⁹ Cilj komisije je bio "da utvrdi odgovornost svih lica koja su u svojstvu okupatora i njihovih pomagača odgovorna za zločine počinjene nad našim narodima u Bosni i Hercegovini za vrijeme okupacije, da ih pronađe i da ih preda sudu."⁴⁰ Ove zadatke Komisija je trebala izvršiti sama ili preko svojih područnih sreskih i općinskih komisija koje su morale na svom području ispitati i istražiti ratne zločine služeći se prema tome sredstvima koja su joj bila na raspolaganju. Prikupljanje podataka se vršilo po srezovima, ali su taj zadatak imali i opštinski i gradski narodni odbori. Bilo je "potrebno da se svaki zločin ispita i obradi kao cjelina i kao zaseban predmet. Ispitivanje i istraživanje zločina po pravilu u praksi nije trebalo da bude komplikovano."⁴¹ Međutim, uprkos tome komisije su često nailazile na određene probleme.

Zemaljska komisija je 26. novembra 1944. godine obavijestila štab V korpusa da je ona otpočela s radom i tražila je saradnju i pomoć vojnih organa i ratnih sudova u prikupljanju podataka o ratnim zločincima. To je vidljivo na osnovu Zapisnika. Komisiji je trebala u tome pomoći i vojska. Napominjalo se da pojedinci mogu podnositi prijave ne samo o zločinima koji se tiču njih, nego i svim zločinima okupatora i njihovih pomagača koja su im poznata. Naredba je bila da sve operativne jedinice i vojno-pozadinske vlasti, kao i partizanski odredi, predaju relevantne informacije i cijeli dokazni materijal o zločincima okupatora i njihovih pomagača. Također, upozoreni su i svi ratni sudovi da dostave informacije koje posjeduju. Priložio se i obrazac kojeg je podnosilac prijave morao da ispuni. Obrazac je obuhvatao sve informacije o zločincu, tačnije njegovo ime i prezime, starosnu dob, narodnost, čin u vojsci, zanimanje i mjesto na kojem je boravio, te informacije o žrtvi zločina, ime i prezime, starost, mjesto rođenja, boravište, vjera i narodnost i koliko je članova porodice uzdržavao. Prijava je sadržavala i informacije o počinjenom zločinu, gdje je izvršen, kada i na koji način. U prijavi su trebali biti navedeni i svi dokazi, odnosno informacije o preslušavanjima svjedoka, kao i šteta i njena vrijednost. Trebalo je navesti tačnu vrijednost štete i u čemu se ona sastojala.⁴²

³⁹ ZAVNOBiH, (1968). Zbornik dokumenata, knjiga I, 305.

⁴⁰ Pravilnik o organizaciji i radu Zemaljske komisije za ispitivanje zločina okupatora i njihovih pomagača, u: Službeni list Federalne BiH, br.1, 1946, 1.

⁴¹ AUSK, OKZK (Nema signature i nepoznat broj arhivske kutije).

⁴² AUSK, OKZK (Nema signature i nepoznat broj arhivske kutije).

Ovakav obrazac prijave je važio ne samo za Zemaljsku komisiju, nego i za sreske, okružne i gradske komisije za ispitivanje zločina okupatora i njihovih pomagača, kao i za onu na vrhu Državnu komisiju za ispitivanje zločina okupatora i njihovih pomagača.

Prijava se predavala, usmeno ili pismeno, na zapisnik, bez obzira da li je osoba oštećena ili nije navedenim zločinom. Iz prijave je bilo veoma važno da se vidi ko prijavljuje, koga se prijavljuje, radi čega, način, mjesto, vrijeme počinjenja djela, na čiju štetu, gdje se počinilac nalazi itd. Uz prijavu je trebalo u ovjerenom prepisu predati i dokazni materijal koji svjedoči o zločinu. Za sastavljene odluke se navodilo da li su one bile konačne i izvršene. Međutim, pravna narav odluke kao akta bila je samo deklarativna. Odluka je služila samo kao prijedlog, prema kojem je tužilaštvo podnosilo prijavu. Tužilaštvo je pokretalo postupak i podizalo optužnicu protiv zločinaca.⁴³ Sjedište Zemaljske komisije za Bosnu i Hercegovinu je nakon oslobođenja cijele zemlje u maju 1945. bilo smješteno u Sarajevu.

Kao i Državna tako su i zemaljske komisije imale svoja odjeljenja. Ona je imala Upravno statistički, Personalni, Publicistički, Ekonomsko računski, Odsjek za neprijateljsku imovinu i Pravni i Istražni odsjek. U tim službama su se ispitivali zločini, pisali referati o djelovanju komisije, izdavala brojna saopštenja, obavještavala se javnost o svim zločinima i zločincima. Poslove na terenu, istraživanje i prikupljanje dokaznog materijala obavljali su povjerenici Zemaljske komisije.⁴⁴ Zemaljska komisija za ispitivanje zločina okupatora Bosne i Hercegovine je osnovala dvije anketne komisije i to: za utvrđivanje zločina prema Jevrejima u Sarajevu i drugim mjestima Bosne i Hercegovine i za utvrđivanje masovnih zločina u srezu Goražde.⁴⁵ Rad Zemaljske komisije je bio od izuzetne važnosti i značaja, jer se radilo o poginulim, ubijenim i o ogromnoj šteti koju su pretrpjeli narodi Bosne i Hercegovine u toku rata, pa se zbog toga stavilo u zadatak da svi oni organi, koji budu vodili i ispitivali slučajeve odgovornosti, moraju pri radu biti pravedni i objektivni.

Na osnovu sabranih dokaza i dokaznih materijala se utvrđivala odgovornost počinitelja i njihovih saučesnika. U cilju prikupljanja svih podataka i dokaza o zločinima okupatora i pomagača, Zemaljska komisija je formirala svoje organe pri oblasnim i okružnim NOO-ima.

Organe Komisije su sačinjavala najmanje tri člana, od kojih je po mogućnosti jedan trebao biti pravnik, a ostali čestiti i nepristrasni ljudi iz onog kraja gdje dotični organ Komisije radi. Za svoj rad organi su odgovarali Zemaljskoj komisiji.⁴⁶ U cilju što pravilnijeg i mnogo bržeg izvršavanja svojih zadataka, opštinski NOO je odredio prema veličini svoje teritorije i broju

⁴³ Grahek – Ravančić, M. (2013). *Narod će im suditi*, 19.

⁴⁴ Lovrenović, (1968/69). "Zemaljska komisija za Bosnu i Hercegovinu za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača", *Glasnik arhiva i Društvo arhivskih radnika BiH*, knjiga VIII – IX, 50 - 61.

⁴⁵ Zečević, Popović, (1998). *Dokumenti iz istorije Jugoslavije*, 32.

⁴⁶ ZAVNOBiH, (1968). *Zbornik dokumenata*, knjiga I, 600-601.

slučajeva potreban broj lica, čijim radom je rukovodio jedan od odbornika. Opštinski NOO bio je dužan da odmah nakon imenovanja gornjih lica obavijesti organe Zemaljske komisije pri Okružnom NOO-u. Gradski NOO-i na području pojedinih okruga su postupali isto kao i opštinski NOO-i. Organi opštinskih i gradskih NOO-a, kao i organi Zemaljske komisije, su prikupljali sve podatke o ubistvima, tjelesnim povredama, zlostavljanjima, interniranjima, osudama, hapšenjima, silovanjima, paljevinama, pljački, bombardovanju mirnog stanovništva sa ciljem istrebljenja, nabavke sredstava za izvršenje zločina, iseljavanju ili preseljavanju mirnog stanovništva, oduzimanju ili uništenju ili oštećenju privatne imovine, narodne ili državne i ostalih dobara, kulturnih dobara kao i svim ostalim djelima, kojima su zlostavljani pojedinci ili narod, uništavana ili oštećena imovina i druga dobra, ili kojim se moglo postići izvršenje ma kojeg od takvih ili sličnih djela.⁴⁷ Podaci i dokazni materijal se prikupljao kao o izvršiocima ili njihovim saučesnicima, iskazi svjedoka i svih bez obzira na doba starosti, koja su mogla pružiti bilo kakve dokaze i podatke o zločinu, zločincu ili načinu izvršenja djela: isprave i dokumenti bilo kakve vrste bili (službeni akti, pisma, leci, plakati, knjige i novine itd.) i bez obzira na to u kojoj su formi izdati; fotografski snimci predmeta zločina, mjesta i tragova zločina, sredstva kojima je zločin izvršen ili izvršioca zločina bez obzira na to ko je fotografisanje izvršio: pregledi i uviđaji na objektima zločina i sredstvima njihovog izvršenja, stručna mišljenja o načinu izvršenja zločina, kao i sva ostala sredstva i predmeti koji su mogli poslužiti utvrđivanju zločina, mjestu i vremenu njegovog izvršavanja, utvrđenju ličnosti zločinca i njegovog posljednjeg boravka, kao i o načinu i sredstvima izvršenja zločina.⁴⁸

Svi organi vlasti, svako vojno lice i svaki građanin su bili dužni na zahtjev Zemaljske komisije, njenih organa i organa narodne vlasti koji su radili na ispitivanju zločina, davati iskaze i sva obavještenja i pružati im u radu, i bez posebnih zahtjeva, svaku potrebnu pomoć. U slučajevima počinjenja masovnih ubijanja, pljačkanja i interniranja, gdje je bilo vrlo teško svjedocima ustanoviti počinioce i odrediti broj zločinaca ili vrstu i veličinu štete, taj posao se obavljao putem anketa. Radi prikupljanja podataka i materijalne štete koju su okupatori i njegovi pomagači nanijeli narodu, opštinski i gradski NOO-i su preko svojih organa uporedo s radom na ustanovljenju zločina prema licima, vršili i utvrđivanje materijalne štete, ali su za to rađeni posebni spiskovi.⁴⁹ U onim slučajevima gdje su zločine počinili ne pojedinci, nego neprijateljska vojska, odnosno gdje se određeni počinilac ne može odrediti, nastojalo se da se u zapisnik uvede koja vojska (da li Nijemci, Talijani, ustaše ili četnici) te koja vojnička jedinica i pod čijom komandom, kao i kada je zločin izvršila. Organi Zemaljske komisije na terenu naročito su bili

⁴⁷ ZAVNOBiH, (1968). Zbornik dokumenata, knjiga I, 600.

⁴⁸ ZAVNOBiH, (1968). Zbornik dokumenata, knjiga I, 600 – 601.

⁴⁹ ZAVNOBiH, (1968). Zbornik dokumenata, knjiga I, 600.

dužni da pomognu organe narodne vlasti u pravilnom vođenju postupka istrage i da pravilno vode zapisnik. Zapisnike o zločinima su napravili u dva primjerka od kojih je jedan zadržala za sebe istražna komisija, a drugi je bio proslijeđen okružnom organu komisije. Projekat upustava razmatran je i usvojen na sjednici Predsjedništva ZAVNOBiH-a održanoj 28. jula 1944. godine.⁵⁰

Na osnovu svega izloženog možemo zaključiti da je Zemaljska komisija bila direktno podređena Državnoj komisiji za ispitivanje zločina okupatora i njihovih pomagača i da su im zadaci bili isti, s tim da se Zemaljska komisija u ovom slučaju odnosila na područje Bosne i Hercegovine. Zemaljska komisija za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača Bosne i Hercegovine je prestala sa radom 1. novembra 1947. godine.⁵¹

Zaključak

Sumirajući sve navedeno može se zaključiti da je Državna / Zemaljska komisija za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača predstavljala vrlo značajno tijelo, koje je osnovano s ciljem da se ispituju i utvrde svi ratni zločini koji se desili tokom Drugog svjetskog rata. Komisija je koristila metod prikupljanja podataka od stanovništva odnosno direktnih žrtava i drugih svjedoka počinjenih zločina. Zločini su vršeni više puta nad istim stanovništvom, jer su okupatori i njihovi pomagači više puta prolazili kroz pojedina mjesta. Pored ubijanja i preseljenja, stanovništvo je bilo izloženo i pokatoličenju kao jednim načinom politike okupatora i njihovih pomagača. Međutim, u radu Komisije dešavali su se određeni propusti. Komisija nije bila dobro uvezana s nižim tijelima kao što su sreske i opštinske komisije, jer sreske i opštinske komisije nisu dostavljale podatke u predviđenom vremenskom periodu niti su ti podaci ponekad bili validni. Isto tako, jedan od glavnih problema s kojim se suočavala Komisija bila je nestručnost kadra te veliki broj neobrazovanih ljudi, tako da je Komisija teško pronalazila ljude koji bi joj pomogli u izvršenju zadataka. Drugi problemi su neizručenje zločinaca i njihovo nekažnjavanje što ipak nije bilo u zadataku Komisije nego tužilaštva, iako usko vezano za Komisiju jer je Komisija morala dobiti primjerak presude, ali to često i nije bio slučaj zbog čega zaključujemo da je bila niska razina zastupanja i provedbi odredaba zakonskih normi. Ponegdje se navodi da su rezultati Komisije zadovoljavajući, ali pored stvarnih ratnih zločinaca i njihovih saradnika, među optuženima se često našlo mnogo osoba koje su se zbog različitog političkog promišljanja našle na udaru režima.

⁵⁰ ZAVNOBiH, (1968). Zbornik dokumenata, knjiga I, 600.

⁵¹ ZAVNOBiH, (1968). Zbornik dokumenata, knjiga I, 240.

Isto tako, neuređenost rada Komisije trebamo promatrati iz ugla konteksta vremena, obzirom da je to bio period kada je neprijatelj još uvijek bio prisutan i zemlja još nije bila potpuno oslobođena kao i to da je njeno djelovanje nastavljeno neposredno nakon rata kada je stanovništvo bilo demoralisano. Pored toga, Komisija je imala ideološko-politički karakter i bilo šta što je predstavljalo udar na uspostavljenu vlast smatralo se neprimjerenim.

THE STATE/NATIONAL COMMISSION OF THE DETERMINATION OF THE CRIMES COMMITTED BY THE OCCUPIERS AND THEIR ACCOMPLICES: A REVIEW ON THE ESTABLISHMENT, ORGANIZATION AND OPERATION

SUMMARY

According to all of the above everything mentioned, it can be concluded that State/Country Commission for defining occupier and their helper's crimes, represented one significant body that was primarily established to examine and determine all war crimes that happened during the World War II. The Commission used the method of collecting the data from the population, precisely the direct victims and other witnesses of the committed crimes. The crimes were committed more times over the same population, because the occupiers and their helpers were passing by the same places a few times. Besides killing and removals, the local population was exposed to forced conversion to Catholicism as one of the ways of occupiers ideology. However, the Commission was not without the lapses. The Commission did not have an experience when it comes to the lower bodies such as municipal commissions, because these commissions did not deliver the data in the time given nor was the data valid. Moreover, another important issue that the Commission was facing was the incompetence of the professionals as well as the high number of uneducated people, therefore the Commission had a hard time finding those who would help it accomplishing the assignment. Other issues were criminals not being accused or punished which was not the part of the Commission's job but of the prosecutor's office, although closely related to the Commission since it had to have a copy of the verdict, but most of the time that was not a case and therefore we can see that the level of representation and the implementation of the directives of legal norms was really low. Sometimes, it is said that the

Commission's results were satisfactory, but besides the true war criminals and their helpers, amongst the convicted were those who found themselves under the strike of the regime only because they had different political ideas. Moreover, the Commission's lack of order should be observed from the angle of the time context, since that was the period when an enemy was still present, and the country was not freed, as well as its work was continued immediately after the war when the population was still demoralized. Furthermore, the Commission had the ideological-political character so anything that represented the attack on the established authority was considered inappropriate.

IZVORI I LITERATURA

Izvori

Neobjavljeni izvori:

- Arhiv Bosne i Hercegovine (ABiH)
- Fond: Zemaljska komisija za ispitivanje zločina okupatora i njihovih pomagača
- Arhiv Unsko-sanskog kantona (AUSK)
- Fond: Okružna komisija za ispitivanje zločina okupatora i njihovih pomagača

Objavljeni izvori:

- Vukliš, V. (2016). "Završni izvještaj dr. Dušana Nedeljkovića o radu Državne komisije za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača", *Топола ЈУ СП Доња Градина*, год. II, бр. 2
- Zečević, M., Popović, J. (1998). *Dokumenti iz istorije Jugoslavije – Državna komisija za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača iz Drugog svjetskog rata*, tom II, , Beograd: Arhiv Jugoslavije.
- *Zemaljsko antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Bosne i Hercegovine*, (1968). Zbornik dokumenata, knjiga I., Sarajevo: Izdavačko preduzeće Veselin Masleša.

Štampa

- *Službeni list Federalne BiH*, br.1, Sarajevo.

Neobjavljeni rukopis

- Aljkanović, B. (2014). *Komparativna analiza rada Komisije za ispitivanje zločina okupatora i njihovih pomagača tokom Drugog svjetskog rata u Srebrenici i Komisije Vlade Republike Srpske za istraživanje događaja u i oko Srebrenice od 10. do 19. jula 1995. godine*. MA, Filozofski fakultet u Sarajevu.

Literatura

Knjige:

- Bajford, J. (2011). *Staro Sajmište, mesto sećanja, zaborava i sporenja*, Beograd: Beogradski centar za ljudska prava.
- Cvetković, S. (2006). *Između srpa i čekića. Represija u Srbiji 1944-1953*, Beograd: Službeni glasnik.
- Grahek – Ravančić, M. (2013). *Narod će im suditi: Zemaljska komisija za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača za Zagreb 1944.-1947.*, Zagreb: Hrvatski institut za povijest.
- Redžić, E. (1998). *BiH u Drugom svjetskom ratu*, Sarajevo: Svjetlost.

Članci i rasprave:

- Begonja, Z. (2005). "Iza obzorja pobjede: sudski procesi "narodnim neprijateljima" u Zadru 1944. – 1946." *Časopis za suvremenu povijest*, god 37, br. 1.
- Cvetković, S. (2005). "Nekoliko dokumenata iz rada državnih organa na utvrđivanju ,narodnih neprijatelja' 1945-1952", *Tokovi istorije*, br. 3-4.
- Geiger, V. (2006). "Folksdojčeri u izvješćima Komisija za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača okruga Slavonski brod 1945. godine", *Scrinia Slavonica* 6.
- Grahek – Ravančić, M. (2012). "Ekstradicija ratnih zločinaca", *Istorija 20. veka*, br. 1.
- Grahek – Ravančić, M. (2013). "Ustrojavanje organa nove vlasti: Državna/Zemaljska komisija za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača – organizacija, ustroj, djelovanje", *Historijski zbornik*, LXVI, 1.
- Lovrenović, K. (1968/69). "Zemaljska komisija za Bosnu i Hercegovinu za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača", *Glasnik arhiva i Društvo arhivskih radnika BiH*, knjiga VIII – IX.
- Madžar, B. (1988). "Popis i procjena ratne štete u gradu"; *Sarajevo u socijalističkoj Jugoslaviji*, Sarajevo: Istorijski arhiv.
- Penava, Š. (2014). "Popisi ratnih zločinaca okružnog povjereništva komisije za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača iz Vukovara iz 1945"., *Scrinia Slanovica*.
- Vajs, A. (1961). "Rad komisije za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača", *Anali Pravnog Fakulteta*, god IX, br 1.